

СИНЕРГЕТИЧНИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

У статті розглядається синергетична природа мовленнєвої діяльності адресанта при емоціогенних обставинах. Внутрішньомовленнєва діяльність адресанта при екстраординарній ситуації виокремлюється індивідуальними особливостями, детермінованими емоційним проявом суб'єкта. У результаті, внутрішнє мовлення адресанта характеризується персоніфікованою фонетичною, лексичною, синтаксичною структурою, що у синергетичному ракурсі є змістом аттрактора. Норми викладу, особливості жанру, екстралінгвальні чинники становлять зміст репелера. Аттрактор і репелер перебувають у конкурентній взаємодії, яка є необхідним параметром у процесі самоорганізації художнього дискурсу.

Ключові слова: синергетична парадигма, аттрактор, репелер, внутрішнє мовлення, конкурентна взаємодія.

В статье рассматривается синергетическая природа речевой деятельности адресанта в эмоциогенной обстановке. Внутренняя речь адресанта в экстраординарной ситуации выделяется индивидуальными особенностями, детерминированными эмоциональным проявлением субъекта. В результате, внутренняя речь адресанта характеризуется персонифицированной фонетической, лексической, синтаксической структурой, которая в синергетическом ракурсе является содержанием аттрактора. Нормы изложения, особенности жанра, экстралингвальные факторы составляют содержание репелера. Аттрактор и репелер находятся в конкурентном взаимодействии – необходимом параметре в процессе самоорганизации художественного дискурса.

Ключевые слова: синергетическая парадигма, аттрактор, репелер, внутренняя речь, конкурентное взаимодействие.

The article deals with the synergetic nature of the addressee's speech activity under emotionogenic circumstances. Intra-speech activity of the addressee in an extraordinary situation is distinguished by individual features, determined by the emotional manifestation of the subject. As a result, the inner speech of the addressee is characterized by a personified phonetic, lexical, syntactic structure, which in the synergetic perspective is the content of the attractor. Standards of presentation, features of the genre, extra-religious factors make up the contents of the repeller. Attractor and repeller are in a competitive interaction, which is a necessary parameter in the process of self-organization of artistic discourse.

Key words: synergetic concept, attractor, repeller, inner speech, competitive interaction.

Синергетична концепція наразі досить актуалізована в лінгвістичній науці. Це обумовлено тим, що вивчення мови та мовленнєвої діяльності суб'єкта на сучасному етапі здійснюється у площині цілісної системи, детермінованої як інтралінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками. Синергетика вивчає системні об'єкти, вибудовані численними елементами, скерованими певними законами самоорганізації. За Г. Хакеном, німецьким вченим, одним із засновників синергетичної теорії, процес самоорганізації доволі складний. Однак, на думку Г. Хакена, цей процес необхідно досліджувати в межах інтегрального підходу, зорієнтованого на досягнення фізики, хімії, біології, соціології та інших наукових розвідок. Первинно процеси самоорганізації

Г. Хакен вивчав на основі фізико-хімічних явищ, згодом їх було застосовано на природні й соціальні системи (Хакен, 1980).

Як зауважував Г. Хакен, в усіх системах процес самоорганізації експлікується численною кількістю об'єктів із взаємними зв'язками. Для відображення цього процесу Г. Хакен ввів у науковий обіг термін «синергетика». Ця ідентифікація походить від грецької «synergeia» і позначає кооперативну дію. Але задовго до Г. Хакена дефініцію «синергетика» у такому трактуванні було використано англійським фізіологом Шеррінгтоном для відображення функціонування системи м'язів у взаємодії із спинним мозком (Хакен, 1980).

Відповідно до синергетичної концепції, вивчення окремих елементів ґрунтується на їхній спільній взаємодії, в результаті якої фіксується явище самоорганізації, при якому невпорядковані процеси набувають упорядкованого формату. При цьому розглядається і протилежна ситуація – як порядок перетворюється на хаос. Цю амплітуду еволюції пояснює синергетична парадигма, яка передбачає вивчення складових системи у межах цілісності.

За твердженням Г. Хакена, синергетика органічно поєднує здобутки інтегрованих наукових студій, і це, на думку вченого, має позитивний вплив на лінгвістичну науку. У результаті, мова для Г. Хакена асоціюється з параметром порядку у формі підсистем, представлених суб'єктами комунікативної діяльності (Хакен, 1980).

Протягом життя мова індивіда змінюється під впливом багатьох факторів. Безперечно, вікова категорія, освітній рівень, професійна діяльність, комунікативна ситуація, а також настрої, емоції, почуття є складовими у процесі вибудовування моделей спілкування, мовленнєвої поведінки, мовного та мовленнєвого потенціалу комунікантів. Ймовірно, учасники комунікативного акту виступають не лише, як суб'єкти, а й як об'єкти мовленнєвого впливу. У результаті, комунікативний процес виокремлюється персоналізованою морфологічною, фонетичною, лексичною, синтаксичною селекцією.

Примітним у цьому сенсі є редукція фонетичних засобів, предикативність, аглютинація як спосіб реалізації злитих лексем, окаялізми, синтаксична згорнутість, інверсія, що найчастіше фіксуються у мовленні суб'єкта в стресових ситуаціях. При цьому комунікант переживає сильні емоції, внаслідок яких фіксується «психологічний захист» – реакція на життєві негаразди, екстрапольована на його мовленнєвій поведінці. Дефініцію «психологічного захисту» введено в наукову термінологію З. Фрейдом, котрий трактував його як прояв на екстраординарні обставини, відображені у комунікативному акті суб'єкта персоналізованими характеристиками (*Стиль человека*, 1998).

Зважаючи на особливості формування комунікативної діяльності при емоціогенній ситуації, де домінантою є «стресовий стан», виражений поліфонією емоцій, синергетичний метод дозволяє системно розглянути як лінгвальні, так і екстралінгвальні фактори цього процесу (Хакен, 1980). Вочевидь, емоційні явища, ідентифікатор ставлення комуніканта до об'єкта чи предмета мовлення, відбиваються на його «ментальній, вербальній, невербальній діяльності» (Шамаева, 2011, с. 108–109). За неординарних обставин емоції

реалізуються кластерно, оскільки їх прикметною характеристикою є амбівалентність: поєднання двох протилежних емоцій за знаком в одну.

Відповідно до позиції І. Арнольд, «емоція виникає в результаті впливу певної послідовності подій, зображених категоріями сприйняття та оцінок» (Шидловська, 2014, с. 293). На погляд М. В. Гамзюка, емоція являє собою складний феномен з нейрофізіологічним, нервовим, язиковим та феноменологічним аспектами. У дослідженнях М. В. Гамзюка описано різну реакцію комунікантів на одні і ті ж об'єкти в різнопланових мовленнєвих ситуаціях (Гамзюк, 2001). За визначенням С. М. Іваненко, емоція – це біопсихосоціальна одиниця, яка має відповідні форми. Так, основні емоції відбивають радість, цікавість, переживання, здивування, боязкість, жах, смуток, презирство, цинізм, лють, біль, обурення. Такі емоції, як тривога, депресія, апатія, любов, ворожнеча є комплексними. Почуття розподіляють на моральні, інтелектуальні та естетичні, і вони посідають третій рівень (Іваненко, 2010). Вочевидь почуття відображають уявлення про якийсь певний об'єкт, що трансформуються у духовні цілі та ідеали. У такий спосіб, почуття виокремлюються стійкістю і тривалістю.

Зокрема, у німецьких дослідженнях переважно розглядають емоції і почуття як однакові поняття, тому для них характерна висока частотність уживання. Так А. Хальдер наголошує на здатності почуттів презентувати духовні переживання, які він відображає у кореляції з емоціями. Він акцентує увагу на важливості цього явища, оскільки воно виступає сутнісною характеристикою мовленнєвої поведінки суб'єкта (*Europäische Enzyklopädie*, 1990).

У екстраординарній ситуації емоції детермінують експресивні мовні реакції, що експлікують у внутрішньому мовленні комуніканта «синтаксичну, фонетичну, лексичну селекції» (Кравченко, 2016).

Внутрішнє мовлення ідентифікується як невимовлене, незвучене, мовлення «про себе». О. С. Ахманова окреслює його процесом, зворотнім зовнішньому мовленню (Кравченко, 2016). Внутрішнє мовлення презентує особистісні мікро- та макросвіти персонажа, сформовані мисленнєвотворчою діяльністю суб'єкта «Я» – персонального оповідача (Кравченко, 2016). На рівні художнього дискурсу внутрішнє мовлення виражено внутрішнім монологом, внутрішнім монологом-діалогом, невласне-прямою мовою, потоком свідомості.

На етапі створення дискурсу, автор керується комунікативною, інформаційною, естетичною метою. Як наслідок, автор як мовна особистість виступає водночас реалізатором художніх інтенцій, і демонстратором власного психотипу. З огляду на це, процес формування художнього дискурсу дотично вивчати у синергетичному аспекті – у площині цілісної системи.

Синергетична концепція мову розглядає як систему, нелінійну, невідновжену, детерміновану деструктивними тенденціями. Внаслідок певних синергетичних закономірностей і параметрів самоорганізації у цій системі хаотичні процеси трансформуються в упорядковані. Самоорганізація реалізується завдяки спільному функціонуванню елементів і підсистем, які об'єднуються задля цілісності системи. У мовознавстві синергетичну парадигму вивчає лінгвосинергетика, зокрема нею займаються і українські

дослідники: Л. Піхтовнікова (лінгвосинергетика, дискурс в аспекті самоорганізації, синергетична природа текстів малих форм), Т. Домброван (дослідження мовних та мовленнєвих явищ англійської мови в аспекті синергетики), М. Дорофеева (синергетична парадигма перекладу німецькомовних фахових текстів), О. Тарасова (функціональне поле темпоральності в синергетичному ракурсі), О. Семенець (поезія в синергетичному аспекті), О. Селіванова (синергетична природа свідомості, концепту, дискурсу). Такий багатоаспектний діапазон впровадження синергетичного підходу в мовознавстві обумовлює актуальність синергетичного методу в лінгвістичних дослідженнях. У цьому сенсі, дотичним є твердження Р. Піотровського про виняткову роль синергетики як одного із магістральних напрямів в сучасній лінгвістичній науці. На погляд Р. Піотровського, цікавим видається вивчення синергетичних механізмів, що експлікують мовномисленнєву діяльність особи. Це актуалізує вивчення мови й мовлення у контексті синергетики в XXI столітті (Піотровский, 1995).

Сучасна лінгвосинергетика вивчає синергетичну природу мови, мовлення, тексту, дискурсу. Лінгвосинергетика оперує термінологією, відповідно до якої доміантними поняттями є:

1) самоорганізація, спроможність складових системи до впорядкованості, незважаючи на протистояння ентропійним чинникам середовища;

2) біфуркація – позиція, де відбувається відповідне розгалуження процесу;

3) флуктація – випадковість, для якої характерні хаотичні властивості в точках біфуркації. У синергетичному аспекті хаос є конструктивним елементом і засобом об'єднання та гармонізації еволюційної генези. Хаос є необхідним у будь-якому процесі, оскільки деструктивність наділена конструктивним потенціалом і здатна впорядковуватися. На думку дослідників, флуктація характеризується здатністю спрямовувати процеси в необхідному напрямку. Вона не тільки підтримує рівновагу серед елементів системи, а й породжує нові, відносно стійкі структури. У такий спосіб, синергетичні системи постійно перебувають у стані трансформації, скерованої «непропорційною залежністю стану системи від стану середовища» (Селіванова, 2006, с. 35).

Для існування певної системи, як вважає Л. С. Піхтовнікова, необхідна наявність відповідних компонентів, серед яких доміантними є атрактор і репелер. Атрактор – ментальний конструкт, який спрямовує процес в необхідному напрямку для досягнення поставленої мети (Піхтовнікова, 2012). Опонентом атрактора виступає репелер, котрий уособлює параметри, здатні «відштовхувати» систему від положення рівноваги. У такий спосіб, репелер позначає деструктивні тенденції, що перешкоджають системі вільно, без обмежень рухатися до мети, до рівноваги. Якщо атрактор асоціюється зі станом рівноваги, до котрого він прагне, то репелер характеризується ознаками, які виступають перепорою для гармонійного розвитку процесу. Наприклад, змістовним наповнення репелера при конструюванні дискурсу є норми викладу,

традиції жанру, об'єм, екстралінгвальні чинники. Зміст атрактора відбиває характеристики автора як мовної особистості, відображеною художніми інтенціями на рівні дискурсу засобами мови та мовлення (Пихтовникова, 2012). У такому сенсі, жанрові традиції диктують автору відповідну фабулу викладення і виступають обмеженням для реалізації його цілей.

Отже, автор як конструктор своїх ідей, виступає водночас в ролі атрактора й репелера, стратегії яких відображено у дискурсі.

Так, новелістичний дискурс «Паніка» сучасної австрійської письменниці К. Іванчич спроектовано стисло, сконцентровано, де загострення напруження розгортання подій є домінантним (Чередниченко, 2016). Як зауважив Хуго Ауст, епічна форма новелістичного дискурсу найчастіше відбиває загостреність емоцій і почуттів персонажа при неординарних обставинах (Aust, 1999). Зважаючи на ці характеристики, К. Іванчич для відтворення емоціогенної ситуації обрало малу епічну форму, новелу, жанрові традиції якої у синергетичному контексті відповідають змісту репелера (Kriegleder, 2011). У такий спосіб автором презентовано загострення, що спровоковано діяльністю неонацистських організацій у Відні (Rath, 2000). Представники цих угруповань переслідують і знищують тих, хто їм може стати на заваді у реалізації їх планів. У вирі цих неприємних подій опинилася Аманда, головний персонаж новели, професійна діяльність якої пов'язана зі статистикою населення. Вона не може збагнути, куди зникають іноземці, молоді люди, безпритульні, і це наштовхує її на міркування.

Отже, емоції переповнюють Аманду та формують у її внутрішньому монолозі синтаксичні конструкції із асоціативно-образною інформацією, яка відповідно до синергетичної концепції є змістом атрактора, що на мовностилістичному рівні виражено порівнянням і анадиплосисом: *«Einige Skins sogar als Helden gefeiert, als Verteidiger des Mannes von der Straße. Sie bezeichnen sich selbst als Bürgerwehr, und die Bürger heißen es gut»* (Ivancsics, 1990, S. 100).

Однак, внутрішньомовленнєвий процес персонажа, спричинений сильними емоціями, набуває енергійності, прискореності та характеризується бентежністю. У результаті, внутрішній монолог Аманди відтворено синтаксичною структурою, в якій атрактором, асоціативно-образною інформацією, відображеною анафорою та фразеологізмом, інтенсифікується напруження драматичності зображених подій: *«Sie finden es okay, daß sich endlich jemand gegen die Ausländer zur Wehr setzt. Sie verstehen nicht, daß die Politiker Fehler gemacht haben, sie verstehen nicht, daß die Multis die Gewinner sind. Sie wälzen alle Schuld auf die Tschuschen»* (Ivancsics, 1990, S. 100).

Таким чином, конкурентна взаємодія атрактора й репелера внаслідок параметра порядку набуває самоорганізації. Це дозволило автору презентувати емоційну поліфонію протагоніста за екстраординарних обставин, яка детермінує драматичну тональність у його внутрішньомовленнєвій діяльності, розгорнутої у площині малої епічної форми – новелі.

Таким чином, синергетична парадигма уможливує системне і багатоаспектне дослідження синергетичної природи художнього дискурсу.

Література

1. Гамзюк, М. (2001). *Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії)*. (Автореф. дис. докт. філол. наук). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.
2. Іваненко, С. (2010). *Поліфонія ритмотональної будови тексту в стилістичному аспекті (на матеріалі німецької мови)*. (Автореф. дис. докт. філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
3. Кравченко, Н. (2016). *Афективне внутрішнє мовлення в німецькомовній художній прозі ХХ століття*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Запорізький національний університет, Запоріжжя.
4. Пиотровский, Р. Г. (1995). *Теоретические и прикладные проблемы языкознания на рубеже ХХ века*. Москва: Филология.
5. Пихтовникова, Л. С. (2012). *Лингвосинергетика: основы и очерк направлений*. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина.
6. Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика*. Полтава: Довкілля.
7. *Стиль человека: психологический анализ*. (1998). Москва: Смысл.
8. Хакен, Г. (1980). *Синергетика*. Москва: Мир.
9. Чередниченко, В. (2016). *Прагматистичні характеристики німецькомовної новели*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний університет», Запоріжжя.
10. Шамаева, Ю. (2011). Концептуальна основа языка эмоций как знания матричного формата. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*, 954(66), 107–114.
11. Шидловська, В. (2014). Поняття емоції, емоційності та емотивності у сучасній лінгвістиці. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації*. Житомир.
12. Aust, H. (1999). *Novelle*. Stuttgart, Weimar: Metzler.
13. *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*. (1990). Hamburg: Felix Meiner Verlag.
14. Kriegleder, W. (2011). *Eine Kurze Geschichte der Literatur in Österreich*. Wien: Praesens.
15. Rath, W. (2000). *Die Novelle: Konzept und Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Ivancsics, K. (1990). *Panik*. Wien: Farma.

References

1. Hamziuk, M. (2001). *Emotyvnist frazeolohichnoi systemy nimetskoj movy (dosvid doslidzhennia v synkhronii ta diakhronii)*. (Avtoref. dis. d. filol. nauk). Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet, Kyiv.
2. Ivanenko, S. (2010). *Polifoniia rytmotonalnoi budovy tekstu v stylistychnomu aspekti (na materialii nimetskoj movy)*. (Avtoref. dis. d. filol. nauk). Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.
3. Kravchenko, N. (2016). *Afektivne vnutrishnie movlennia v nimetskomovnij khudozhnij prozi XX stolittia*. (Avtoref. dis. kand. filol. nauk). Zaporizkyy natsionalnyi universytet, Zaporizhzhia.
4. Piotrovskiy, R. G. (1995). *Teoreticheskie i prikladnyie problemyi yazykoznaniiya na rubezhe XX veka*. Moskva: Filologiya.
5. Pihovnikova, L. S. (2012). *Lingvosinergetika: osnovy i ocherk napravleniy*. Harkov: HNU imeni V. N. Karazina.
6. Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna lnhvistyka*. Poltava: Dovkilla.
7. *Stil cheloveka: psihologicheskij analiz*. (1998). Moskva: Smyisl.
8. Haken, G. (1980). *Sinergetika*. Moskva: Mir.
9. Cherednychenko, V. (2016). *Prahmatylystychni kharakterystyky nimetskomovnoj novely*. (Avtoref. dis. kand. filol. nauk). Derzhavnyi vyshchyyi navchalnyi zaklad «Zaporizkyyi natsionalnyi universytet», Zaporizhzhia.
10. Shamaeva, Yu. (2011). Kontseptualnaya osnova yazyka emotsiy kak znaniya matrichnogo formata. *Visnyk HNU im. V.N. Karazina*, 954(66), 107–114.
11. Shydlovska, V. (Red.) (2014). Poniattia emotsii, emotsiinosti ta emotyvnosti u suchasnij lnhvistytsi. *Suchasni filoholichni doslidzhennia ta navchannia inozemnoj movy v konteksti mizhkulturnoi komunikatsii*. Zhytomyr.
12. Aust, H. (1999). *Novelle*. Stuttgart, Weimar: Metzler.
13. *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*. (1990). Hamburg: Felix Meiner Verlag.
14. Kriegleder, W. (2011). *Eine Kurze Geschichte der Literatur in Österreich*. Wien: Praesens.
15. Rath, W. (2000). *Die Novelle: Konzept und Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.